

УДК 347.9

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.12.02>**Ірина Божук,**студентка Навчально-наукового інституту права
Університету державної фіскальної служби України**Сергій Дяченко,**канд. юрид. наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Університету державної фіскальної служби України

СУДОВА ПРАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ АЛЬТЕРНАТИВНИХ СПОСОБІВ ВРЕГУЛЮВАННЯ СПОРІВ

Статтю присвячено дослідженню інститутів медіації, мирової угоди та врегулюванню спорів за участю судді у цивільному процесі України. У статті використано систему сучасних наукових методів пізнання для глибокого аналізу вибраної проблеми. Охарактеризовано актуальність та необхідність дослідження даного питання для покращення механізмів захисту цивільних прав та інтересів. Визначено необхідність застосування альтернативних способів врегулювання спорів як однієї з ознак громадянського суспільства та демократичності держави. Проаналізовано останні публікації та напрацювання вітчизняних науковців та юристів-практиків стосовно застосування інститутів медіації, мирової угоди та врегулювання спорів за участю судді у цивільному процесі України. Висвітлено погляди дослідників щодо правової природи та генези цих інститутів. Проаналізовано правову регламентацію, судову практику, а також проблеми практичного застосування альтернативних способів вирішення спорів у цивільному процесі. З'ясовано основні переваги та недоліки, особливості та відмінності кожного з альтернативних способів врегулювання спорів. Аргументовано необхідність розмежування процедури медіації та врегулювання спору за участю судді, ролі посередників у цих процедурах. Охарактеризовано правовий статус, функції та завдання посередника-медіатора та судді під час врегулювання спорів альтернативними способами. Проаналізовано та викладено специфічні особливості практичного застосування альтернативних способів врегулювання спорів у зарубіжних країнах. З'ясовано перспективи впровадження та використання інститутів медіації, мирової угоди та врегулювання спору за участі судді в Україні з використанням міжнародного досвіду. Аргументовано необхідність відображення сучасних тенденцій у законодавстві України, прийняття нових нормативно-правових актів у цій сфері із встановленням у них європейських стандартів захисту прав та законних інтересів осіб. Сформульовано висновки та пропозиції щодо удосконалення застосування інститутів медіації, мирової угоди та врегулювання спорів за участю судді у цивільному процесі України.

Ключові слова: правовий інститут, альтернативні способи захисту, врегулювання спорів, цивільний процес, практичне застосування, суддя.

Постановка проблеми. Процеси демократизації українського суспільства, розвиток ринкових відносин, посилення ролі приватного права призвели до актуалізації питання забезпечення належного рівня захисту прав, у тому числі цивільних. Тривалий час головним засобом захисту цивільних прав й інтересів залишався судовий захист [1]. Проте в умовах глобалізації трапляються випадки, коли держава не здатна забезпечити правове вирішення спорів, яке б задовольняло більшість громадян, – виникає необхідність в альтернативних методах.

Метою статті є дослідження судової практики застосування інститутів медіації,

мирової угоди та врегулювання спорів за участю суддів, висвітлення їхніх особливостей та відмінностей, переваг та недоліків та з'ясування основних проблемних аспектів, що виникають під час їх практичного застосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питань, пов'язаних із застосуванням цих альтернативних способів врегулювання спорів, займалися Н. Грень, С.В. Дяченко, Н. Кіреєва, О. Можайкіна, Є. Приймак, Л. Романадзе, О. Тиханський, Т. Цувіна та інші. Мають місце поодинокі напрацювання, що стосуються кожного способу окремо. Досить вичерпним

у цьому напрямі є дисертаційне дослідження О. М. Спектор на тему «Альтернативні способи вирішення цивільно-правових спорів».

Виклад основного матеріалу. Науці цивільного процесуального права, окрім так званих традиційних форм захисту прав та інтересів осіб, відомі й нетрадиційні, або альтернативні, методи вирішення цивільних спорів. Такі альтернативні механізми являють собою систему взаємопов'язаних дій сторін та інших осіб із розгляду наявного спору, спрямованих на його позасудове врегулювання або вирішення із застосуванням примирних чи інших не заборонених законом процедур, що здійснюються, як правило, на підставі сумлінного волевиявлення сторін [2, с. 180–223].

Основними перевагами альтернативних способів захисту є: спрощена процедура та відсутність елемента доказування; відсутність формальних правил поведінки; вільний вибір посередника (арбітра, медіатора, консультанта тощо); конфіденційність та негласність вирішення спору; можливість особистого контролю ходу процедури; необмеженість у часі; приватний (недержавний) характер.

Цивільно-правові спори виникають у сфері приватних відносин, тому нетрадиційні способи захисту прав можуть застосовуватися лише на основі добровільного волевиявлення сторін. До таких механізмів відносять переговори, посередництво (медіацію), арбітраж тощо, які є самостійними та незалежними у своєму регулюванні. Ці механізми мають певні особливості, оскільки акти їх застосування поширюють юридичну дію та створюють юридичні наслідки лише для сторін.

Способи альтернативного вирішення спорів, що традиційно позначаються ADR («alternative dispute resolution»), вперше почали використовувати у США для гнучких та неформальних процедур врегулювання конфліктів.

Україна взяла курс на утвердження європейських стандартів правосуддя, у тому числі використання альтернативних способів врегулювання цивільно-правових спорів, що знайшло своє втілення в Указі Президента України «Про концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів» [3].

Зміни до Цивільного процесуального кодексу України [4] (далі – ЦПК України) покликані спростити цивільне судочинство, скоротити строки судового розгляду та зменшити навантаження суддів у тому числі шляхом введення так званої процедури судової

медіації. Судова медіація, або урегулювання спору за участю судді, передбачена ЦПК України [4], не є тотожним поняттю класичної медіації.

Поняття «медіація» походить від лат. «mediare», що означає «бути посередником». У перекладі з англійської мови термін «медіація» (mediation) означає посередництво, клопотання, заступництво. Медіація має низку переваг щодо судового розгляду та відмінностей щодо інших альтернативних механізмів вирішення спорів, таких як врегулювання спору за участю судді, переговори, третейський суд тощо.

Однією з таких переваг є повна конфіденційність, тобто цілковито відсутній ризик розголошення інформації, що не завжди забезпечується у судовому розгляді. Також має місце мінімальна емоційно-психологічна напруга учасників конфлікту, оскільки медіація націлена на консенсус, а не на компроміс [5].

Сьогодні однією з ключових проблем на шляху до розбудови України є проблема реалізації принципу верховенства права в правотворчій та правозастосовній діяльності. Досить часто звернення суду до принципу верховенства права відбувається суто з метою навести додаткову аргументацію своєї правової позиції за умов достатності норми права і створює враження штучності подібних посилянь, у тому числі під час урегулювання спору за участю судді [6].

Практика інституту врегулювання спору за участі судді в Україні є не надто поширеною, оскільки такий механізм є новелою для цивільного судочинства. Цей спосіб також націлений на спрощене та швидке вирішення спору. Проте є суттєві відмінності цього інституту від класичної медіації.

Сутність процедури врегулювання спору за участю судді полягає у спілкуванні сторін із суддею задля отримання роз'яснення та додаткової інформації з метою оцінки сторонами судового розгляду справи. Зміст класичної медіації полягає у зовсім іншому – структурованих переговорах між сторонами конфлікту та медіатором з метою пошуку рішення.

Завдання посередника-медіатора та посередника-судді змістовно різняться, оскільки перший забезпечує дотримання процесу, допомагає налагодити комунікацію та підтримує сторін у пошуку ними взаємоприйняттого рішення, а другий з'ясовує підстави та предмет позову, підстави заперечень, роз'яснює сторонам предмет доказування з категорії спору, який розглядається.

У межах судової медіації суддя під час закритих нарад має право звертати увагу сторін на судову практику в аналогічних справах,

тим самим надаючи можливість сторонам оцінювати свої шанси позитивного вирішення справи у судовому розгляді.

Доволі проблемним є питання правового статусу судді, який здійснює врегулювання спору. Зі змісту норм ЦПК України можна зрозуміти, що кожен суддя (суддя-доповідач) має брати участь у врегулюванні спору. У такому разі не враховуються його професійні навички як посередника, бажання та інші фактори. Запропонована модель врегулювання спору за участю судді не враховує того, що такий суддя, крім знань у галузі права, потребує ще спеціальних навичок та знання психології, соціології, конфліктології тощо. Тому необхідністю є проведення спеціалізованих тренінгів для таких суддів задля постійного підвищення професійного рівня як суддів-посередників. Альтернативою вирішення цього питання є можливість внесення доповнень до Закону України «Про судоустрій та статус суддів» щодо обрання у кожному суді зборами суддів судді, уповноваженого здійснювати врегулювання спорів за участю судді [7].

Існують свої особливості й у спеціальній підготовці посередника. Медіатор повинен пройти спеціальне навчання, в тому числі навчання практичним навичкам, тоді як спеціальний вимог до судді, що врегульовує спір, законодавчо не передбачено.

Тривалість процедур також відрізняється, адже, відповідно до ЦПК України [4], врегулювання спору за участю судді здійснюється протягом розумного строку, але не більше тридцяти днів з дня постановлення ухвали про проведення такого врегулювання. Класична медіація не є обмеженою в часі і встановлюється за погодженням сторін.

З позиції удосконалення судової системи та імплементації європейських норм у національне законодавство цікавим є досвід зарубіжних країн у застосуванні альтернативних методів вирішення цивільних спорів. Велика Британія, незважаючи на широке застосування ADR, надає перевагу судовому розгляду у цивільному процесі та розглядає можливість обмеження сфери застосування альтернативних механізмів.

У державах континентальної правової системи, таких як Франція та Іспанія, законодавчо передбачена процедура досудового врегулювання спорів. Ця процедура є факультативною та проводиться за участю районного судді або відповідного мирового судді. Метою досудового регулювання є уникнення судового розгляду.

У японському праві має місце спеціальна процедура примирення, яка є схожою на врегулювання спору за участю судді, закріпле-

ною в Цивільному процесуальному кодексі України [4]. Зміст такого способу полягає в тому, що спеціально створена арбітражна комісія суддів викликає та заслуховує сторін спору, а потім намагається схилити їх до компромісного рішення.

Відомий український правник Ю. Д. Притика застосування примирних процедур називає підходом до вирішення юридичних конфліктів з позиції інтересів. Цей спосіб ґрунтується на з'ясуванні та врахуванні взаємних інтересів сторін і спрямований на досягнення взаємовигідної угоди, внаслідок якої жоден учасник конфлікту не програє. У межах цього підходу у світі сформувалася практика застосування альтернативних способів вирішення спорів [8, с. 55].

Досліджуючи дане питання, не можна не проаналізувати практику застосування правових інститутів медіації, мирової угоди та врегулювання спору за участю судді. У судовій практиці застосування медіації для вирішення цивільних спорів не є чимось новим. Застосування медіації, як правило, є дієвим способом примирення та налагодження співпраці для ефективного вирішення спорів, що виникають із сімейних правовідносин, зокрема, щодо збереження сім'ї та виховання дитини у повноцінній сім'ї.

Так, у матеріалах справи № 761/29185/17 Апеляційного суду міста Києва зазначається, що у суді апеляційної інстанції ОСОБА_2 вказував, що він пройшов увесь курс медіації, проте вказане не відповідає наявним у матеріалах справи доказам. Відповідно до висновку Українського центру медіації від 21 жовтня 2017 року з батьками проведено попередні зустрічі, на яких батьки виявили бажання брати участь у процесі медіації для мирного врегулювання конфліктної ситуації [9].

Сьогодні не можна говорити про те, що судова практика в питанні врегулювання спорів за участю судді є вкрай поширеною, через новизну даного інституту «quasi-медіації». Суду довірено виключно роль «арбітра», оскільки суд не може збирати докази, що стосуються предмета спору, з власної ініціативи, крім витребування доказів судом у разі, коли він має сумніви у добросовісному здійсненні учасниками справи їхніх процесуальних прав або виконанні обов'язків щодо доказів.

Аналізуючи практику Європейського суду з прав людини (далі – Суд) із застосування ст. 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року [10] (далі – Конвенція), слід звернути увагу на п. 145 рішення від 15.11.1996 у справі

«Чахал проти Сполученого Королівства» (Chahal v. the United Kingdom, (22414/93) [1996] ECHR 54), в якому Судом зазначено, що ст. 13 Конвенції гарантує на національному рівні ефективні правові засоби для здійснення прав і свобод, які передбачені Конвенцією, незалежно від того, яким чином вони виражені в правовій системі тієї чи іншої країни. Таким чином, суть цієї статті зводиться до вимоги надати людині такі засоби правового захисту на національному рівні, що дозволили б компетентному державному органу розглядати по суті скарги на порушення положень Конвенції та надавати відповідний судовий захист.

Верховний Суд у своїй постанові від 07.02.2018 у справі № 923/970/16 зробив висновок про те, що ст. 55 Конституції України встановлено, що кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань. Застосування конкретного способу захисту цивільного права залежить як від змісту суб'єктивного права, за захистом якого звернулася особа, так і від характеру його порушення.

Висновки

Таким чином, враховуючи сучасний процес демократизації суспільних відносин, де пріоритетне місце займають принципи гуманізму, справедливості та диспозитивності, альтернативні способи врегулювання спорів у суді мають великі перспективи для розвитку. Вони є додатковими гарантіями прав та свобод людини і громадянина, що закріплені в Конституції України [11].

У судовій практиці застосування інститутів медіації, мирової угоди та врегулювання спорів за участю судді суд зобов'язаний з'ясувати характер спірних правовідносин (предмет і підстави позову), наявність/відсутність порушеного права чи інтересу та можливість його поновлення/захисту в обраний спосіб. При цьому, надаючи правову оцінку належності вибраного зацікавленою особою способу захисту, судам належить зважати і на його ефективність із точки зору ст. 13 Конвенції.

Доволі проблемним є питання правового статусу судді, який здійснює врегулювання спору. Тому необхідне проведення спеціалізованих тренінгів для таких суддів для постійного підвищення професійного рівня як суддів-посередників або внесення доповнень до Закону України «Про судоустрій та статус суддів».

Удосконалення та практичне застосування цих способів захисту прав та інтересів

особи сприятимуть позитивним зрушенням у цивільному процесі. Використовуючи досвід зарубіжних країн у їх застосуванні та європейські стандарти правосуддя, наша держава набуває широкі можливості для реформування судочинства та пошуку ефективних способів захисту прав та інтересів своїх громадян.

Список використаних джерел:

1. Спектор О.М. Альтернативні способи вирішення цивільно-правових спорів : дисертація канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2012. 180 с.
2. Здрок О.Н. Примирительные процедуры в гражданском судопроизводстве: понятие, классификация, тенденции развития (на примере Республики Беларусь). *Вестник гражданского процесса*. 2012. № 1. С. 180–223.
3. Про концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів : Указ Президента України від 10 травня 2006 р. № 361/2006 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361/2006> (дата звернення: 14.11.2019).
4. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 квітня 2004 р. № 1618-І // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 14.11.2019).
5. Романадзе Л.Д. Врегулювання спору за участю судді та інші процесуальні новели: вплив на розвиток медіації. URL: <http://mediation.ua/wp-content/uploads/2017/05/Statyya-pro-Mediatsiyu-v-proektah-protses-kodeksiv-2.pdf> (дата звернення: 14.11.2019).
6. Дяченко С.В., Цісар Г.І. Реалізація принципу верховенства права через призму електронного судочинства: теоретичні та практичні підходи. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 6. С. 111–114.
7. Дяченко С.В., Бичок Т.П. Актуальні питання врегулювання спору за участю судді. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 6. С. 86-89.
8. Притика Ю.Д. Теоретичні проблеми захисту прав учасників цивільних правовідносин в третейському суді : дисертація д-ра юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2006. 632 с.
9. Постанова Апеляційного суду міста Києва від 16 серпня 2018 р. у справі № 761/29158/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76050256> (дата звернення: 14.11.2019).
10. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04 листопада 1950 р. № 995_004 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 14.11.2019).
11. Конституція України : Закон від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30.

The article is devoted to the research of the institutions of mediation, the settlement agreement and the settlement of disputes involving the judge in the civil process of Ukraine. The article uses the system of modern scientific methods of cognition for deep analysis of the chosen problem. The relevance and necessity of the study of this issue to improve the mechanisms of protection of civil rights and interests are characterized. The necessity of using alternative ways of dispute resolution as one of the signs of civil society and democratic state has been determined. Recent publications and studies of domestic scholars and practitioners on the use of mediation institutions, amicable settlement and dispute settlement involving a judge in the civil process of Ukraine are analyzed. The views of researchers on the legal nature and genesis of these institutions have been covered. Legal regulation, court practice, as well as problems of practical application of alternative ways of resolving disputes in the civil process are analyzed. The main advantages and disadvantages, peculiarities and differences of each of the alternative ways of dispute resolution have been clarified. The necessity to differentiate mediation procedure and settle the dispute with the participation of a judge, the role of mediators in these procedures is argued. The legal status, functions and tasks of the mediator and the judge in the settlement of disputes are described in alternative ways. The specific features of practical application of alternative dispute resolution methods in foreign countries are analyzed and presented. Prospects of implementation and use of mediation, amicable settlement and dispute settlement institutions with participation of a judge in Ukraine, using international experience, have been clarified. The necessity to reflect the current trends in the legislation of Ukraine, the adoption of new regulations in this field with the establishment of European standards for the protection of rights and legitimate interests of persons, are argued. The conclusions and proposals for improving the use of the institutions of mediation, the amicable settlement and the settlement of disputes with the participation of a judge in the civil process of Ukraine are formulated.

Key words: law institute, alternative means of defense, dispute settlement, civil process, practical application, judge.

